

Çocuk Hakları Perspektifinden Türkiye’de Eğitim Unsurları

The Elements of Education from the Children’s Rights Perspective in Turkey

Erdem Hareket^{a*}

^a*Kırıkkale University, Kırıkkale, Turkey*

Öz

Bu araştırmada, çocuk hakları bağlamında eğitim unsurlarına ışık tutulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda araştırmada, çocuk hakları konusu çerçevesinde eğitim unsurlarının mevcut durumlarına yönelik değerlendirmelerde bulunulmuş ve bu doğrultuda bazı öneriler sunulmuştur. Araştırma, nitel araştırma yaklaşımına uygun olarak tasarlanmış bir alanyazın incelemesidir. Araştırma verilerinin kaynağını, belirli ölçütlere göre belirlenmiş olan bilimsel nitelikli dokümanlar oluşturmaktadır. Bu çerçevede, eğitim unsurlarının çocuk hakları açısından durumlarını ortaya koyan bulgulara sahip, bu hususta tespitlerde bulunulmuş ve bu doğrultuda tartışmalar içeren dokümanlar bu araştırma kapsamında ele alınarak incelenmiştir. Alanyazın incelemesi sonucunda, çocuk hakları konusunda yeterli bilinç ve farkındalık, bu hakların korunması ve geliştirilmesi yönünde çalışmalar, bu haklara yönelik eğitim araçlarında uygun ve yeterli içeriğin oluşturulması ve bu hakların etkili yaklaşımlarla yetişkinlere/muhataplarına öğretilmesi gibi hususlarda eğitim unsurlarının yetersiz yönlerine işaret eden bilimsel bulguların ve değerlendirmelerin yoğunlukta olduğu görülmüştür. Araştırma sonucunda, eğitim unsurlarının çocuk haklarına ilişkin durumlarının (bilgi düzeyi, tutum ve farkındalık, program içeriği, okul kültürü, yönetimi, sınıf iklimi ve ortamı vb.) geliştirilmesine yönelik olarak bazı öneriler ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çocuk hakları, eğitim unsurları, eğitim unsurlarının çocuk hakları konusunda durumu, alanyazın incelemesi.

Abstract

In this study, it is aimed to shed light on educational elements in the context of children's rights. The research has made evaluations on the current status of educational elements within the framework of children's rights and some suggestions have been made in this direction. This research designed in the qualitative research approach is a review of literature. The source of the research data is scientific documents determined according to certain criteria. In this context, educational elements of shedding light on the situation in terms of children's rights and academic documents offering arguments in this direction were investigated. As a result of the review of the literature, there were many scientific findings and assessments pointing to the insufficient aspects of educational elements such as studies for the protection and promotion of children's rights, the creation of appropriate and adequate content in educational tools for these rights, and the teaching of these rights to adults / interlocutors with effective approaches. As a result of the research, some suggestions were proposed to improve the status of educational elements in terms of children's rights (knowledge level, attitude and awareness, program content, school culture, management, classroom climate and environment).

Keywords: Children's rights, educational elements, condition of child rights in educational elements, literature review.

© 2020 Başkent University Press, Başkent University Journal of Education. All rights reserved.

1.Giriş

Bütün dünya çocuklarının anne rahmine düştükleri andan itibaren edinmeye başladıkları hakları korumak ve geliştirmek, tüm ülke yönetimlerinin politikalarına yön vermesi gereken ve çoğu ülke içinde hukuki sorumluluklarca sarmalanmış bir ideanın ifadesi olarak belirtilebilir. Çakırer Özservet (2015), toplumun önemli bir parçası olan çocukların yetişmesinde, bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal ve ahlâkî gelişimleri ile ilgili gerekli tedbirlerin

*ADDRESS FOR CORRESPONDENCE: Assist. Prof. Dr. Erdem Hareket, Faculty of Education, Kırıkkale University, Kırıkkale, Turkey. E-mail address: erdemhareket@gmail.com. ORCID ID:0000-0003-3903-7057.

Received Date: April 5th, 2019. Acceptance Date: September 11th, 2019.

alınmasının yansıması, aile ve toplum içindeki statüsünü belirleyen hukuk kurallarının da son derece önemli olduğunu belirtmiştir. Nitekim Çocuk Hakları Evrensel Sözleşmesi'nin muhtelif bazı maddelerinde (3, 9 ve 18) vurgulanan *çocuğun yüksek yararı* yaklaşımı ile bu ideanın uluslararası hukukta kabul görmüş olan bir sözleşmede de gerçek bir amaç statüsüne kavuşturulmuş olduğu görülmektedir.

Evrensel Sözleşme'nin 3. Maddesi'nde; "*Kamusal ya da özel sosyal yardım kuruluşları, mahkemeler, idari makamlar veya yasama organları tarafından yapılan ve çocukları ilgilendiren bütün faaliyetlerde, çocuğun yararı temel düşüncedir.*" yaklaşımı benimsenmiştir.

Bu bağlamda, dünya ülkelerinin yaklaşık %70'nin on iki yıl ve üzeri sürede tamamlanabilecek zorun bir eğitim sistemi anlayışını benimsemiş oldukları göz önüne alındığında, çocukların yüksek yararlarının ve haklarının gözetilmesi ve bunlara uygun yaklaşımların ortaya konması noktasında eğitim sistemlerine ve unsurlarına önemli bir görev veya bir diğer ifade ile hukuki güçteki bağlayıcılıkların[†] bir neticesi olarak sorumluluk atfedilebilir. Ülkemiz özelinde ise bu hukukî nitelikteki sorumluluğun boyutu, ciddiyetle ele alınması gereken önemli bir husustur. Polat (2008) tarafından, Evrensel Sözleşme'nin çok az bir bölümünün yaşama geçirilebildiği ülkemizde, çocuk hakları konusunda bir politika anlayışına sahip olunmadığı ve çocuk hakları ile ilişkili konularda (şiddet, göç, istismar vb.) problemlerin artma eğilimi gösterdiği belirtilmiştir. Evrensel Sözleşme'nin 28. maddesinde bu sorumluluk, net bir şekilde görünür hale getirilmiştir.

Çocuk haklarının gözetilmesinin ve bu haklara uygun faaliyetlerin yürütülmesinin, bütün eğitim unsurlarının çocuk hakları açısından mevcut durumlarının niteliği/birikimi/donanımı/imekânları ile direkt bağlantılı olduğunu söylemek bu noktada mümkündür. Eğitim ve unsurlarının, toplum yaşamının vazgeçilmez bir unsuru olduğu perspektifinden bakıldığında, yine toplum üyelerinin bir bölümünü temsil etmekte olan eğitim unsurlarının[‡], çocuk hakları konusundaki önemi daha da net bir biçimde görülebilecektir. Çakırer Özservet (2015), ülkemizin ulusal bir çocuk politikasına sahip olmamasından dolayı, yerel yönetimlerin ve toplum üyelerinin çocuk haklarının gözetilmesi ve geliştirilmesi noktasında büyük görevlere sahip olduklarını belirtmiştir. Eğitim unsurları olarak ise, başta öğrenciler[§] olmak üzere, okul idarecileri, öğretmenler, ebeveynler, öğretim programları, okul ve sınıf fiziki imkânları, kültür ve iklim yapıları, ders ve çocuk kitapları olarak ifade edilebilir (Palmer, 2017; Calaprice, 2016; Krishnamurti, 2012).

[†] Normlar hiyerarşisine göre, ulusal hukukta bağlayıcılığı olan en güçlü yasal metin anayasadır. Taraf olunan uluslararası sözleşmeler ise, anayasaya uygun bulunmaları durumunda, yerel hukukta yer alan kanunlarla eşit düzeyde (en az) bir hukuki statüye sahip olmaktadır. Dolayısıyla Çocuk Hakları Evrensel Sözleşmesi (1989), Türk Hukuk sistemi içerisinde çocuk hakları ve çocuğun yüksek yararı hususunda ortaya konacak tüm faaliyetler açısından kanunlarımıza ve ülke politikalarımıza yön veren uluslararası hukuki bağlayıcılıktaki temel bir belge statüsüne sahiptir.

[‡] Bu noktada ifade edilen *eğitim unsurları*, hukuki anlamda toplum içerisinde temel kişi haklarına sahip olan okul yöneticileri, öğretmenleri ve ebeveynleri işaret etmektedir.

[§] Birleşmiş Milletler tarafından, 18 yaşına kadar bütün bireyler çocuk olarak tanımlanmaktadır. Bu araştırma metni içerisinde kullanılan *öğrenci* kavramı, çocuk niteliğine haiz bireyleri de ifade etmektedir.

Şekil 1. Araştırma kapsamında ele alınan eğitim unsurları

Yukarıda belirtilen unsurlar penceresinden bakıldığında *çocuklarımızın*, kendi haklarına ilişkin yeterli bilgi birikimine ve farkındalık düzeyine sahip olma durumlarının ele alınması, çocuk haklarının eğitim unsurları açısından geliştirilmesi hususunda gerekli görülmektedir. Ersoy (2011), çocukların etkin birer vatandaş olmalarını, haklarını bilmeleri ve kullanabilmeleri şartına dayandırmış ve bu nokta çocukların kendi haklarını öğrenmeleri ve bu hakları kullanma becerisine sahip olmalarını, demokratik değerlerin edinilmesi açısından da gerekli görmektedir. Bu noktada kamu hizmeti (eğitim) alıcısı olarak çocukların kendi haklarına ilişkin farkındalığa sahip olma durumuna ilişkin hâlihazırdaki tespitler, çocuk hakları konusunda hakkın sahiplerine yönelik olarak atılacak adımlara ışık tutacaktır.

Eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütücüsü ve düzenleyicisi pozisyonunda bulunan *öğretmenlerin ve okul idarecilerinin*, çocuk hakları konusundaki tutumları ve bu konu bağlamında ele alınabilecek okul ve sınıf yönetim politikalarının da bu noktada ele alınması gerekli görülmektedir. Kop ve Tuncel (2010) öğretmenler açısından, okullarda uygulanan disiplin yaklaşımlarının çocuk hakları açısından uygun olduğuna ancak uygulamada farklı (gayri resmi) yaklaşımlar bulunduğunu yönelik algılarının olduğuna dikkat çekmektedir. Okul ve sınıf ortamında yürütülen eğitim faaliyetlerinin ve uygulanan disiplin yöntemlerinin, öğretmenlerin ve okul idarecilerinin tecrübe ve inisiyatiflerinden beslendiği gerçeği göz önünde tutulduğunda; çocuk hakları konusunda ortaya konacak mevcut tablonun, önemli oranda idareci ve öğretmen kişilerin etkisi altında şekilleneceği net bir biçimde görülmektedir. Bu öngörüye destekler nitelikte, Şahin ve Polat (2012), İngiltere’de çocukların katılım hakkına yönelik araştırmaların yoğunlukta olmasını, okul idarecilerinin ve eğitimcilerin eğitim anlayışlarını, müfredat seçimi niteliklerini, en önemlisi olarak çocukların kendileri ile ilgili konularda karar süreçlerine katılmalarını ve sonuca bu şekilde ulaşmalarını sağlayacak ortama sahip olmaları ile açıklamışlardır.

Hakların erken yaşlardan itibaren çocuklara kavratılması ve içselleştirilmesi, hakların kullanımına ve gerektiğinde bunların savunulmasına yönelik tutumların gerçek yaşantılarla içselleştirilmeleri gerekliliği, *ebeveynlerin* çocukların haklarına yönelik geliştirdikleri algıların ve bu konudaki farkındalık durumlarının önem boyutunun temel unsurlarından bir tanesidir**. Seyhan ve Cansever (2017), çocuklarının haklarına ilişkin farkındalığa sahip olan ailelerin, bu hakların önemi ve korunmasıyla ilgili sorumluluklarının da farkında olacaklarını ve bunların gereklerini yerine getirebileceklerini belirtmişlerdir. Bu noktada, eğitim süreçlerinin içerisinde yer alan ve formal eğitim faaliyetlerinin informal kanal destekçisi olarak nitelendirilebileceğimiz ebeveynlerin, çocuk hakları konusundaki tutum ve yaklaşımlarına ışık tutulması önemli bir gerekliliktir. Biçer ve diğerleri (2016), anne ve babaların, çocuk hakları konusunda sahip olacakları eğitim

** Evrensel Sözleşme’nin (BM, 1989) önsöz bölümünde taraf devletlerin; “Çocuğun kişiliğinin tam ve uyumlu olarak gelişebilmesi için mutluluk, sevgi ve anlayış havasının içindeki bir aile ortamında yetişmesinin gerekliliği kabul etmeleri...” hususuna dikkat çekilmektedir.

donanımının, çocukların ileri yaşamlarında hak kavramını benimsemelerine ve haklarını gerçek yaşantılarına uygulamalarına yardımcı olabileceğini belirtilmiştir.

Eğitim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği *okul ve sınıf ortamlarının*, Evrensel Sözleşme'nin ortaya koyduğu nitelikli eğitim alma hakkı, sağlık hizmetlerine erişim, gelişme hakkı ve korunma hakkı çerçevesinde hakların işletilebilmesine imkân sağlayacak teknik donanım, tasarım ve fizikî koşullara sahip olması gerekmektedir. Karaman Kepenekçi (1999), insan hakları ile ilgili bilgi ve tutumların yaşama geçirilmesinde, okul ortamının büyük bir öneme sahip olduğunu ve hak eğitimi süreçlerinin etkililiğinin, okul ve sınıf iklimine bağlı olduğunu belirtmiştir. Bu noktada hakların gözetilmesi ve işletilmesi hususlarının, bağlamsal bir yönü olduğu göz ardı edilmemelidir. Çakırer Özservet (2015), çocuk hakları konusuna ilişkin hukuki çalışmaların, esas olarak çocukların haklarını işletebilecekleri ortamların oluşturulmasını sağlamaya yönelik olarak gerçekleştirildiklerini ifade etmektedir. Bu bağlamsal yön, bir örnek ile açıklanacak olur ise; gelişme hakkı çerçevesinde ele alınabilecek fizikî gelişimi sağlayacak etkinlikler için gerekli alt yapının ve koşulların (okul bahçelerinin fizikî yapısı, spor ve oyun alanları vb.), bir okulda bulunmaması durumunda, bu hakkın işletilmesi çok mümkün olmayacaktır. Buradan hareketle okul fizikî imkânlarının, donanımlarının, sınıf düzeninin, ikliminin ve kültürel dokularının bu noktada, çocuk haklarının gözetilmesi ve geliştirilmesinde etkisi büyük eğitimsel unsurlardan olduğu düşünülmektedir. Olumlu bir okul kültürünü, Çocuk Hakları Evrensel Sözleşmesi'nin, okul yönetimi politikalarının ve bunlara ilişkin faaliyetlerin şekillendirilmesinde etkin olarak paylaşılan bir değer olarak işe koşulan yer olarak tarif edilebilir (Öztürk ve Doğanay, 2017).

Hâlihazırda eğitim sistemi içerisinde gerçekleştirilecek faaliyetlere yön veren ve bu faaliyetleri belirli amaçlar ve görüşler ekseninde çerçeveleyen *öğretim programları*, eğitim sistemi içerisinde çocuk haklarına ilişkin farkındalığın oluşturulması ve bu hakların öğrencilere ne şekillerde öğretilbileceği noktasında ele alınması gereken önemli bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Öztürk (2017), çocukların katılım haklarını kullanabilmeleri noktasında gerekli bilgi ve becerinin kazandırılması ve bu haklara ilişkin uygulama alanlarının yaratılması süreçlerinde öğretim programlarının düzenleme yapılması gereken alanlardan bir tanesi olduğunu belirtmiştir. Çocuk hakları konularına yer verme, bu konuda farkındalık yaratacak etkinliklere ve kazanım hedeflerine sahip olması açısından öğretim programlarının, bu hakların eğitim sistemi içerisinde dikkate alınması, korunması, geliştirilmesi ve etkin bir biçimde bireylere öğretilmesi açısından etki alanı güçlü bir unsur olarak işe koşulabileceği düşünülmektedir.

Öğretim teknolojilerinin tüm hızıyla eğitim-öğretim faaliyetlerine nüfus etmesine karşın, yazılı ve görsel basılı materyaller bir eğitim aracı olma özelliği açısından değerlerini kuşku götürmez bir ifade ile korumaktadırlar. Bu görüşü alanyazında yer alan, öğretmenler açısından *kitapların* halen ilk tercih edilen öğretim kaynakları arasında olduğu sonucuna ulaşılan araştırma sonuçları ile temellendirmek mümkündür. Benzer bir şekilde, eğitim aracı olarak çocuk edebiyatı ürünlerini de bu kapsamda ifade etmek yerinde olacaktır. Deniz ve Gözütok (2017) çocuk kitaplarının, öğretmenlerin çocukların ihmal ve istismara karşı kendilerini koruma yetkinliğine sahip olmaları noktasında verecekleri eğitim süreçlerindeki temel araçlardan en önemlisi olduğunu belirtmiştir. Yine çocuk edebiyatı ürünlerinin etkili bir eğitim-öğretim aracı olduğunu ortaya koyan çok sayıda araştırmanın alanyazında varlığı mevcuttur. Bayram, Bulduk ve Çavuş (2017), çocuk edebiyatının okul öncesi dönem çocukları açısından önemini belirterek; çocuk hakları konusunun kitap içeriklerine yansıtılması durumunun, çocukların kendi haklarına ilişkin algılamaları üzerinde ciddi etkiler oluşturabileceğine dikkat çekmişlerdir. Bu bağlamda, ders ve çocuk kitaplarından hak eğitimi süreçlerinde yararlanılması noktasında, kitapların zengin bir içeriğe sahip olması, öğretmenlerin bu anlamda ders kitaplarından etkin olarak yararlanabilmeleri, çocuk hakları konularını içeren çocuk kitaplarının ders içi faaliyetlerle bütünleştirilmesi ve öğretmenlerin bu yazınlar konusunda zengin bir seçenek listesine sahip olacak olmaları; çocuk haklarına ilişkin farkındalığın eğitim ortamlarında oluşturulması ve bu konunun çocuklar açısından etkin öğretim araçları ile öğretiminin mümkün kılınması açısından önemli bir gereklilik alanını işaret etmektedir.

Belirtilen hususlardan hareketle bu çalışmada, ilgili alanyazındaki araştırmalara dayalı olarak eğitim unsurlarının çocuk hakları açısından durumlarına ışık tutulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda bu unsurların çocuk hakları felsefesi açısından durumlarına eleştirel bir perspektifle bakılması, bazı değerlendirmeler gerçekleştirilerek, eğitim unsurlarının çocuk hakları felsefesine uygunlukları açısından geliştirilmesine yönelik önerilerin ortaya konması hedeflenmiştir.

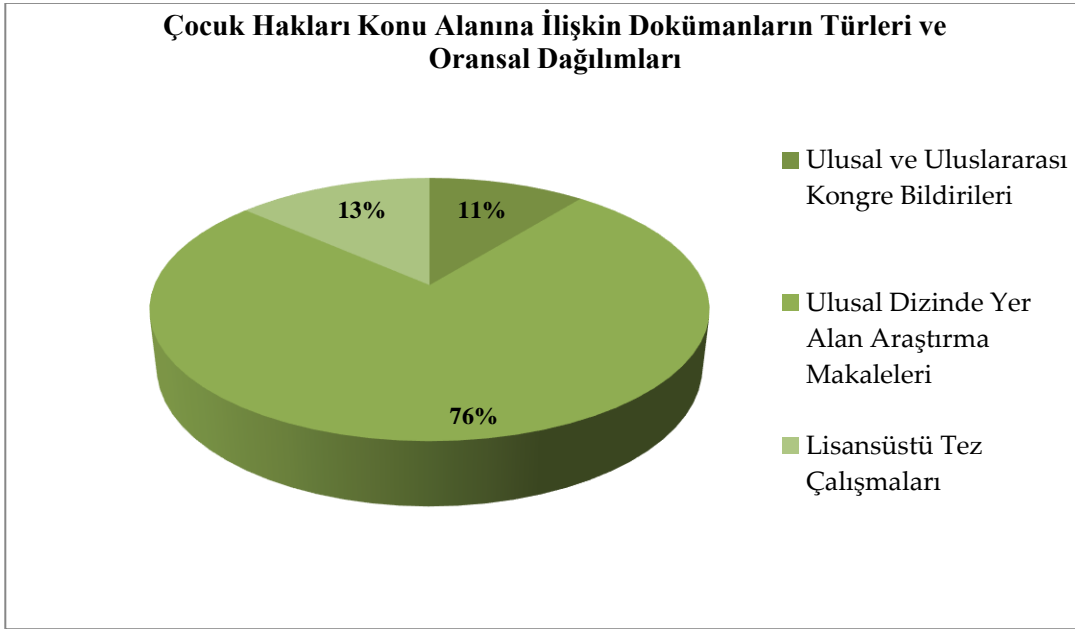
2.Yöntem

2.1. Araştırma Yaklaşımı ve Deseni

Nitel araştırma yaklaşımına uygun olarak gerçekleştirilen bu araştırma, bir alanyazın incelemesidir. Robson (2015) karakteristik bir alanyazın incelemesini, araştırma problemi çerçevesinde bilgileri içeren dokümanları belirli bir sistematik dâhilinde tanımlama, problemle ilgili olarak konumlandırma ve analiz etme süreci olarak tarif etmiştir.

2.2. Verilerin Toplanması ve Analiz Edilmesi

Araştırma verilerinin edinilmesinde, doküman incelemesi tekniğinden yararlanılmıştır. Patton (2014) yazılı dokümanları, nitel araştırmalarda en temel veri toplama araçlarından bir tanesi olarak ifade etmiştir. Ayrıca dokümanların araştırılabilmesini, incelenebilmesini ve anlamlandırılabilmesini nitel araştırma gerçekleştirme için gerekli olan beceriler arasında belirtmiştir. Araştırma kapsamında bilimsel niteliklere sahip 296 doküman, çocuk haklarının eğitim-öğretim unsurları açısından durumuna ışık tutan kongre bildirileri, bilimsel araştırma makaleleri ve lisansüstü tez çalışmaları incelenmiştir. Merriam (2015), dokümanların bazı araştırmalarda gözlem ve görüşmeye göre daha tercih edilebilir olduğunu belirtmiş ve araştırma süreçlerinden etkilenmedikleri için de üretildikleri araştırma sahasının ürünü olma özelliğini koruduklarını; gerçek dünya temelli olduklarını belirtmiştir. Araştırma kapsamında incelenmesi üzerine ulaşılabilen bilimsel argümanların (ulusal dizin taraması ile ulaşılan) yılları 2002-2019 arasında değişiklik göstermektedir. Araştırmacılar incelemeye alacakları dokümanların kaynaklarının oluşumlarına, orijinallik ve güvenilirlik durumlarına büyük oranda dikkat etmelidirler (Ulutaş, 2015). Bu incelemelere ilişkin ayrıntılı verilerin gösterimine aşağıdaki şekilde yer verilmiştir:

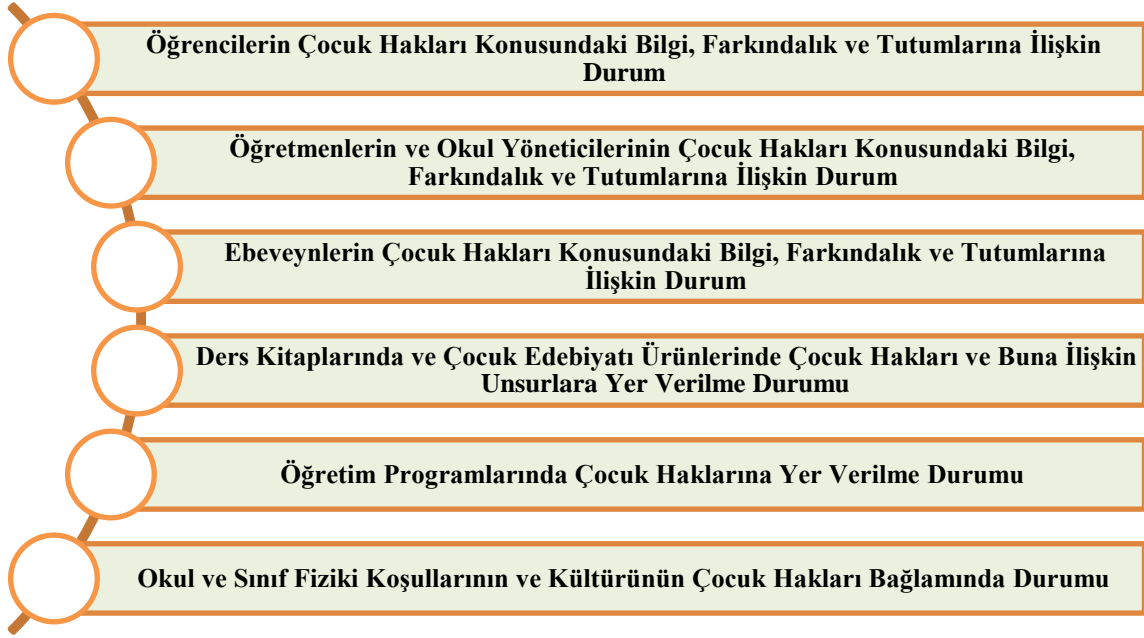
Şekil 2. Çalışmada incelenen doküman türleri ve oranları (%)

Araştırma kapsamında incelenen dokümanlar, içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Berg (1998) tarafından içerik analizi, görüşmelerin, saha notlarının, dikkat çekmeyen verilerin ya da genel olarak analize uygun gözükmeyen bilgilerin, yoğunlaştırılması ve sistematikleştirilerek karşılaştırılabilir hale getirilmesine kadarki bir süreç olarak tarif etmiştir. Araştırmada gerçekleştirilen alanyazın incelemesi sonucunda, altı kategori altında eğitim unsurları ifade edilmiş ve çocuk hakları açısından durumları her bir başlık için ayrı ayrı tartışılmıştır.

3.Bulgular ve Tartışma

Araştırma kapsamında incelenen dokümanlarda, çocuk hakları konusunda eğitim süreçlerinin altı farklı unsuruna yönelik tespitlerin ortaya konduğu görülmüştür. Bu kapsamda araştırma sürecinde edinilen bulgular ve bulgulara ilişkin tartışmalara ilgili eğitim unsuru kategorisi altında yer verilmiştir. Bu başlıklar, Şekil 3’de sunulmuştur.

3.1.Öğrencilerin Çocuk Hakları Konusundaki Bilgi, Farkındalık ve Tutumlarına İlişkin Durum

Kişilerin kendi haklarına ilişkin farkındalığa sahip olarak yetişmeleri, insan haklarına duyarlı, evrensel değerlere sahip ve demokratik tutumları benimsemiş bir toplumsal yapının inşasındaki temel koşullardan bir tanesidir. Bu süreçte, erken çocukluk dönemlerinden başlayarak etkin araçlarla ve uygun yaklaşımlarla çocuklara sunulacak olan çocuk hakları eğitimleri büyük önem taşımaktadır. Ayrıca öğrenim kademelerindeki yükselişe göre, formal eğitim faaliyetleri kapsamında bireylere verilecek olan çocuk hakları konu alanına yönelik dersler, bu konudaki bir diğer önemli gereklilik noktasını ifade etmektedir. Alanyazında yer alan araştırmalar incelendiğinde, okul öncesi dönem çocukları ve lisans öğrenim düzeyinde yer alan öğrencilerin, çocuk hakları konusundaki bilgi düzeylerinin son derece sınırlı olduğuna ve bu konuda yeterli farkındalığa sahip olmadıklarına yönelik yaygın bulgu ve tespitlerin varlığı dikkat çekmektedir. Bu tespitlere ilaveten sosyal içerikli, vatandaşlık ve insan hakları kapsamlı derslere katılım göstermiş öğrencilerin dahi temel bazı hakları bilmekten öteye gidemedikleri yönünde tespitler görülmektedir. İncelenen çalışmaların yıl bazında yaklaşık on altı senelik bir zaman dilimini kapsadığı ve bu tespitlerin bu yıllar içerisinde süregelen olduğu göz önüne alındığında, çocukların ve diğer öğrenim kademelerinde yer alan öğrencilerin, çocuk hakları konusunda yeterli farkındalığa sahip olamamaları ve bu konuda yeterli farkındalığa ulaşip olumlu tutumlar sergileyememeleri, bu durumun kronikleşmiş bir problem olabileceği düşüncesini akıllara getirmektedir. Bu durum, çocuklarımıza erken çocukluk döneminden başlanarak okullarda nitelikli çocuk hakları eğitiminin verilemiyor olması ve diğer öğrenim düzeylerindeki bireylere de çocuk hakları konusunda farkındalık kazanacakları eğitim faaliyetlerinin sunulamıyor olması hususları ile tanımlanabilir. Bu noktada belirtilen durumun betimlenmesine yönelik olarak, incelenen araştırmaların bazılarında tespit edilen belirli bölümler aşağıda ifade edilmiştir:

“Hareket ve Yel (2017) araştırmalarında çocukların, sorumluluk olarak atfedilen eylemleri hak olarak algıladıklarını, dolayısıyla kendi haklarına ilişkin yanlış algılara sahip olduklarını belirlemişlerdir. Katılım hakkı ve gelişim hakkı bağlamında yer alabilecek haklara ilişkin olarak da çocukların yeterli bilgi düzeyine sahip olmadıkları sonucuna ulaşmışlardır”.

“İlköğretim düzeyindeki çocukların kendi haklarına ilişkin yeterli düzeyde bilgi sahibi olmadıkları ve haklarını öğrenemedikleri, buldukları ortamlarda bu hakları aktif olarak kullanamadıkları ve dolayısıyla ilköğretimde, çocuk hakları ile ilgili verilen eğitimin yetersiz olduğu (Coşkun Keskin ve Keskin, 2008; Uçuş, 2016; Ersoy, 2012) belirlenmiştir”.

“Öğretmen adaylarının büyük çoğunluğunun Çocuk Hakları Evrensel Sözleşmesini okumadıkları, dolayısıyla çocuk haklarına ilişkin bilimsel ve hukuki bilgilere uzak oldukları, sözleşmeyi okuyan veya bu konuda ders almış olanların ise çocuk haklarına yönelik tutumlarının daha yüksek olduğu, bu anlamda öğretmen adaylarının lisans programlarından gerekli donanım ve bilgi birikimi ile mezun olabilmeleri için çocuk hakları konusunda eğitim almalarının gerekli olduğu (Leblebici ve Çeliköz, 2016; Kaya, 2011) sonucuna ulaşmışlardır”.

“Orta öğretim öğrencilerinin Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’nde yer alan haklara ilişkin yeterli bilgiye sahip olmadıkları belirlenmiş ve bu doğrultuda temel eğitimin ilk yıllarından itibaren hak eğitimi üzerinde önemle durulması gerektiği ve çocukların gelişim dönemlerine uygun olarak hazırlanmış etkinlikler ile kendi hakları hakkında bilgilendirilmeleri gerektiği vurgusunda bulunulmuştur (Demirezen, Altıkulaç ve Akhan, 2013)”.

“Öğrencilerin genellikle eğitim, oyun, eğlence ve şiddetten korunma haklarına yönelik bilgi sahibi olduklarını ancak farklı ülkelere gitme, saygı görme, eşit muamele görme, ilgi ve yeteneklerinin gelişimi, görüşlerini rahat ifade etme, kendilerine ilişkin konularda bağımsız kararlar alma ve yeni kimliklere sahip olma gibi haklara ilişkin algulara sahip olmadıkları (Kaymak Özmen, Öcal ve Özmen, 2012; Ersoy, 2011) tespit edilmiştir”.

3.2. Öğretmenlerin ve Okul Yöneticilerinin Çocuk Hakları Konusundaki Bilgi, Farkındalık ve Tutumlarına İlişkin Durum

Eğitim süreçlerinin en temel unsurlarından olan öğretmenlerin okul yöneticilerinin, çocuk hakları konusunda sahip oldukları tutumlar, bu hakların gözetilmesi, davranış boyutları ile görünür kılınması ve eğitim ortamlarında gerçek yaşantılarla çocuklar tarafından içselleştirilebilmesi açısından son derece önemli bir husustur. Gerek okul idarecilerinin gerekse de öğretmenlerin, çocukların haklarını bilmeleri ve bu haklara uygun tutumlar sergilemeleri, demokratik okul kültürünün ve sınıf ikliminin oluşmasındaki temel aşamalardan da bir tanesidir. Alanyazında yer alan araştırmaların büyük çoğunluğunda, okul idarecilerinin ve öğretmenlerin çocuk hakları konusundaki bilgi düzeylerinin yetersiz olduğuna ve okul yönetim politikalarının, disiplin uygulamalarının ve çocuklara yönelik tutumlarının çocuk haklarına uygunluğu konusunda bazı sorunların tespit edildiği görülmüştür. Bu sorun alanlarının en temel kaynağının, öğretmenlerin ve okul idarecilerinin hizmet öncesi eğitim süreçlerinde çocuk hakları konusunda bir eğitim almamış olmaları ve/veya lisans eğitimi süreçlerinde bu kapsamda bir ders görmemiş olmalarının olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bir diğer kaynağın ise, hizmet süreçlerinde, çocuk haklarına ilişkin farkındalık geliştirici ve bilgilendirici eğitimlerin, seminerlerin ve projelerin yaygın olarak gerçekleştirilmiyor ve/veya bunlara ilişkin katılımın çok az oranlarda gerçekleşiyor olması olarak ifade edilebilir. Bu noktada belirtilen durumun betimlenmesine yönelik olarak, incelenen araştırmaların bazılarında tespit edilen belirli bölümler aşağıda ifade edilmiştir:

Ordu, Çobanoğlu ve Ayvaz-Tuncel (2017) araştırmalarında öğretmenlerin, cinsiyete duyarlılık, çocuk hakları, özel gereksinimi olan öğrenciler, ailenin sosyal ve ekonomik durumu gibi çocukların gereksinimlerine ve farklılıklarına ilişkin özelliklere değinmediklerini belirtmişlerdir. Bu bağlamda öğretmen ve okul yöneticilerinde, çocuk hakları ve cinsiyete duyarlılık gibi konularda farkındalık oluşturulması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır”.

“Tozduman Yaralı ve Güngör Aytar (2017) araştırmalarında öğretmenlerin, çocuğun katılım hakkı konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarını ve katılım hakkının niteliklerinden en çok şeffaf ve bilgilendirici, saygılı ve çocuk dostu niteliklerini göz ardı ettiklerini tespit etmişlerdir”.

“Okul yöneticilerinin ve sınıf öğretmenlerinin çocuk hakları konusundaki bilgi düzeylerinin yeterli olmadığı, çocuk haklarının önemine ilişkin yeterli farkındalığa sahip olmadıkları ve doğrudan çocuk hakları ekseninde yer alabilecek uygulamalar ortaya koymadıkları belirlenmiştir (Ergen, 2017; Ersoy, 2012; Uçuş, 2009)”.

“Kent Küürtücü (2011), öğretmenlerin Çocuk Hakları Evrensel Sözleşmesi’nin yaklaşımına uygun eğitim ortamları tasarlama, oluşturma ve çocuklara kendi haklarına yönelik farkındalık kazandırma konusunda yeterli donanıma sahip olmadıklarını belirlemiştir”.

“Akman ve Ertürk (2011) araştırmalarında okul öncesi öğretmenlerinin, çocuk haklarını öğrenme isteklerinin ve bu çerçevedeki çalışmalara katılım oranlarının düşük olduğunu ve öğretmenler tarafından gerçekleştirilen uygulamalara, çocuk haklarının erken yaşlardan itibaren çocuklara öğretilmesi gerektiği anlayışının yansımadağını belirlemişlerdir”.

“Gömleksiz ve arkadaşları (2008) araştırmalarında, öğretmenlerin ve okul idarecilerinin, çocuk haklarını ihlal eden tutumlara sahip olduklarını ve bu konu bağlamında da yönetim ve disiplin uygulamaları açısından bilgi düzeylerinde ve beceriye sahip olma durumlarında eksikliklerinin bulunduğunu tespit etmişlerdir”.

3.3. Ebeveynlerin Çocuk Hakları Konusundaki Bilgi, Farkındalık ve Tutumlarına İlişkin Durum

Çocukların temel eğitimlerini aldıkları ve ilerleyen yaşam dönemlerine en güçlü etkileri yapacak olan kurum hiç kuşkusuz ailedir. Çocuklar gerek doğrudan öğretilerle gerekse de örtük olarak ailelerinden birçok konuda belirli düzeyde

bilgi birikimine, donanıma ve duyuşsal oluşumlara sahip olarak formal eğitim ortamlarına katılırlar. Bu noktada çocuk haklarına yönelik bilince sahip ve kendi haklarının farkında olması islenen çocuklar, kendi haklarına saygı duyulan, gözetilen ve bu haklara ilişkin farkındalık sahibi olmalarına yönelik yaklaşımların kendilerine sergilendiği bir aile ortamına ihtiyaç duyacaklardır. Bu aile ortamını oluşturacak olan ve eğitim süreçlerinin en önemli unsurlarından bir tanesi olarak görülen ebeveynlerin, çocukların haklarını gözetken, bu hakların öneminin farkında, uygun yaklaşımlarla bunları çocuklarına öğretebilme becerisine sahip ve çocuklarına bu konuda rol model olabilmenin gerektirdiği donanımlara sahip olmaları gerekmektedir. Yaygın kabul olarak hak eğitiminin çok erken yaşlarda ve ilk olarak ailelerde başlaması gerektiği görüşü göz önüne alındığında, bu gereklilik daha net bir şekilde fark edilebilecektir. Alanyazında incelenen araştırmaların büyük bölümünde ise, ebeveynlerin çocuk haklarına yönelik bilgi düzeyi ve farkındalık durumlarının yeterli olmadığı ve gerek çocuklara yönelik yaklaşımlarında gerekse de disiplin uygulamalarında çocuk hakları felsefesine uygun olmayan yönlerin tespit edilmiş olduğu görülmektedir.

Bu sonuçların ortaya çıkmasında, çocuk hakları konusunda ebeveynlere yönelik eğitimlerin, farkındalık oluşturmaya yönelik proje çalışmalarının, yerel hizmet birimlerinde ve/veya üniversiteler bünyesinde yürütülen bilgilendirici seminerlerin, bu konu kapsamında yürütülecek ev ziyaretlerinin ve sosyal sorumluluk çalışmalarına yönelik teşvik ve tanıtım unsurlarının yetersizliği gibi sebepler ilk olarak akla gelmektedir. Bu noktada belirtilen durumun betimlenmesine yönelik olarak, incelenen araştırmaların bazılarında tespit edilen belirli bölümler aşağıda ifade edilmiştir:

“Yeşilkayalı ve Yıldız Demirtaş (2016) araştırmalarında, alt ve orta sosyo-ekonomik düzeylerdeki ebeveynlerin, çocuk haklarına yönelik tutumlarının daha üst sosyo-ekonomik düzeylerde yer alan ebeveynlere göre çok daha düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Buradan hareketle de ebeveynlerin, çocuk hakları konusunda bilgilendirilmeleri ve bu bilgileri ev içi uygulamalara ve günlük hayata yansıtmaları için uygun şekillerde desteklenmeleri gerektiğini ifade etmişlerdir”.

“Dinç (2015) araştırmasında, ebeveynlerin çocuk hakları konusundaki bilgi düzeylerinin yeterli olmadığı ve aile ortamında çocuk haklarının nasıl uygulanması gerektiği noktasında bilinçlendirilmeye ihtiyaçları olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırmada ayrıca, ebeveynler açısından, çocuk haklarını yeterince bilmiyor olmaları, çocukların gelişim düzeylerine uygun anlatamamaları, çocuklar üzerinde baskı uygulamaları ve çocuklara bu konuda rol model olamamaları çocuk hakları eğitimini zorlaştırıcı etkenler olarak belirlenmiştir”.

“Kızılırmak ve Alkan Ersoy (2015) araştırmaları sonucunda, çocuk hakları konusunda özellikle küçük yerleşim yerlerinde yaşayan anne babalara yönelik olarak, çocuk hakları ile ilgili bilgilendirici çalışmaların gerçekleştirilerek bu konuda kırsal kesimdeki eksikliklerin giderilmesi gerektiği sonucunu vurgulamışlardır”.

3.4. Ders Kitaplarında ve Çocuk Edebiyatı Ürünlerinde Çocuk Hakları ve Buna İlişkin Unsurlara Yer Verilme Durumu

Teknolojinin eğitim ortamları ile bütünleşmiş olduğu bir dönem içerisinde de olsak, kitaplar bu süreçlerin vazgeçilmez unsurları olmayı sürdürmektedir. Öğretmenler halen temel öğretim kaynağı olarak ders kitaplardan yoğun bir biçimde yararlanmaktadırlar. Ders kitapları dışında da, çocuklara yönelik edebî ürünlerin birçok konu alanının öğretiminde başvuru kaynağı olarak kullanılmaları gerektiğini ve bu kaynaklara dayalı öğretim etkinliklerinin öğrenci tutumlarında, kalıcı öğrenmeler hususunda ve daha birçok noktada olumlu etkiler oluşturduğunu ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır. Ders kitapları ve çocuklara yönelik edebî ürünler, kuşkusuz hak öğretimi süreçlerinde de, doğrudan ya da dolaylı olarak yararlanılması gereken temel eğitim araçlarından olmalıdır. Bu noktada, ders kitabı içeriklerinde çocuk hakları konularına yeterli şekilde yer verilmesi, kullanılan metin ve görsellerin çocuk hakları açısından uygunluk teşkil etmesi ve ders kitaplarının çocuk hakları felsefesine uygunluğunun yeterli sayıda uzman tarafından incelenmesi gibi bazı hususlar ilk olarak akla gelmektedir.

Diğer taraftan, çocuk hakları eğitiminde yararlanılacak yeterli sayıda ve nitelikte edebî ürünlerin varlığı, bu ürünlerin görsel ve yazınsal unsurlarının çocuk haklarının öğretimi süreçlerine uygunluğu, yine bu amaçla hazırlanmış ürünlerin ilgili uzmanlar tarafından incelenmiş olması ve bu araçlardan yararlanacak kişilere (ebeveyn, öğretmen vb.) yönelik çocuk hakları eğitiminde edebî ürünlerden nasıl yararlanılabileceğine yönelik bilgilendirici ve öğretim yöntemlerinden yararlanma becerisini geliştirici çalışmaların ortaya konması gerekmektedir. Alanyazında ulaşılan araştırmaların büyük çoğunluğunda ise çocuk kitaplarının, çocuk hakları felsefesine uygun olmayan (olumsuz ve yanlış ifadeler vb.) yanlarının olduğu, kitapların daha çok korunma hakkı çerçevesinde kalan uyarıcı bir kapsamda oldukları ve farklı çocuk haklarına hitap eden içerik zenginliğine sahip olmadıkları^{††} tespit edilmiştir. Ayrıca formal eğitim süreçlerinde yararlanılan ders kitaplarının da çocuk hakları konusunda içerik olarak zayıf ve yüzeysel şekilde hazırlanmış oldukları,

^{††} İlgili alanyazındaki çok sayıda araştırmada, çocukların yaşama, korunma ve oyun oynama haklarının vurgulandığı ancak vatandaşlık, barışçıl yolla toplanma, karar mekanizmalarına katılma vb. hakların kitaplarda yer verilmediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

çocuk hakları eğitiminde yararlanmaya çok uygun olmadıkları ve çocuk haklarının gözetilmediği metinlerin ve görsellerin yer aldığı belirlenmiştir.

Bu sonuçların ortaya çıkmış olmasında, çocuk hakları eğitimine yönelik edebî ürünlerin oluşturulmasında beklenen iş birliğinin sağlanmaması, bu alanda çalışmalar yürüten uzmanların yeterli düzeyde disiplinler arası bir bakış açısı ile hareket etmiyor olmaları, çocuk hakları eğitiminde kitaplardan etkin olarak nasıl yararlanılabileceğine yönelik bilgi, beceri ve farkındalık kazandırıcı çalışmaların göz ardı ediliyor olması, ders kitaplarının hazırlanması sürecinde çocuk hakları konu alanına gereken hassasiyetin gösterilmiyor olması ve konu alanı uzmanlardan yeterli katkının çalışmalara yansıtılmıyor olması gibi nedenlerin varlığı tartışılabilir. Bu noktada belirtilen durumun betimlenmesine yönelik olarak, incelenen araştırmaların bazılarında tespit edilen belirli bölümler aşağıda ifade edilmiştir:

“Buğday ve Küçüköğlü (2017) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, ders kitaplarında çocuk hakları konusunda bilgilendirmelerin yapılması gerektiği ve çocuğun katılım haklarını kullanmasına yönelik masallar ve gerçek yaşam öyküleri gibi yazınsal ve bilgilendirici metinlerin ders kitaplarına eklenmesi ile olumlu sonuçlara ulaşılabileceği belirtilmiştir”.

“Türkyılmaz ve Kuş (2014) araştırmalarında, kitaplarda sıklıkla, çocuğun yaşama ve korunma hakkı ile ilgili olumsuz içerikteki ifadeler yer verildiği ve ayrıca da katılım haklarına yönelik ifadelerin ise kitaplarda hiç yer bulmadığı sonucuna ulaşılmıştır”.

“Merey (2012), sosyal bilgiler ders kitaplarının, çocuk hakları konusunda yüzeysel bir hazırlık sürecinin ürünü olduğu izlenimi uyandırdığını ve kitaplara bu konuda ciddi bir farkındalığın yansımamış olduğunu belirtmiştir. Araştırmada kitaplarda, okula katılım dışında çocukların sahip oldukları diğer katılım haklarına yer verilmediği bulgusuna ulaşılmıştır”.

“Turan (2011) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, masallarda en fazla çocuğun korunması hakkına ilişkin olumsuz kullanımların yer aldığı, dolayısıyla çocukların, kendi haklarının olumlu kullanımlarının yer aldığı edebî eserlerle karşılaştırılmaları gerektiği sonucuna ulaşılmıştır”.

“Nayır ve Karaman Kepenekçi (2011) araştırmalarında, Türkçe dersi öğretim programlarına ve ders kitaplarına dernek kurma ve barış içinde toplanma hakkı ile ilgili kazanımların ve bilgilendirici metinlerin eklenmesi ve ayrıca çocuk haklarının öğretimine yönelik olarak ders kitapları içeriklerinin de geliştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır”.

“Karaman Kepenekçi ve Aslan (2011), çocuk kitaplarının çocuğun bazı hakları açısından (gelişme ve yaşama) daha zengin bir içeriğe sahip olduğunu ancak çocuğun korunmasına ve katılımına yönelik haklar açısından daha zayıf bir içeriğe sahip olduklarını ifade etmişlerdir”.

“Gurbetoğlu (2007) araştırmasında, çocuk dergilerinin çocuk haklarına ilişkin belirli duyarlılığı sergilediklerini ancak sorumlulukların dergilerde haklardan daha ön planda tutulduğunu belirlemiştir. Ayrıca dergilerde çocuklara, geleneksel itaat kültürünün edindirilmesi gayretinin belirgin şekilde devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır”.

3.5. Öğretim Programlarında Çocuk Haklarına Yer Verilme Durumu

Öğretim programları, çocuk haklarına ilişkin ders içeriklerine temel çerçeve oluşturacak, bu kapsamdaki konuların görünür kılınacağı, doğrudan ve/veya dolaylı olarak bunlara ilişkin kazanımların yer alacağı ve bu konu kapsamında yürütülecek eğitimsel faaliyetlere rehberlik edecek önemli bir unsurdur. Dolayısıyla, doğrudan çocuk hakları ile ilişkili bir derse yönelik olsun ya da olmasın bu kapsamda ele alınabilecek konuların yer bulduğu ders/derslere ait öğretim programlarının, çocuk haklarını gözetilen bir yaklaşımın ürünü olması gerekmektedir. Ancak, alanyazında ilgili bağlamda incelenen araştırmaların çok büyük bölümünde, öğretim programlarının (çeşitli öğrenim kademelerinde olmak üzere), çocuk haklarına yer verme ve çocuk hakları anlayışına uygunluk gösterme durumunun yeterli düzeyde olmadığına yönelik bulgulara ulaşıldığı görülmektedir. Öğretim programlarına ilişkin hâlihazırdaki bu durumun oluşmasında, çocuk hakları konusunda hususların istenen ölçülerde farkındalığın oluşmamış olması, program geliştirme süreçlerinde bu konu alanı üzerinde yeterince durulamaması, çocuk haklarına ilişkin konuların farklı derslerle ilişkilendirilmesinde yaşanan uzmanlık alanı problemleri, konu kapsamındaki içeriğin belirli dersler kapsamında sunulması ve dolayısıyla da bu derslere ilişkin öğretim programlarında kısmen de olsa konu çerçevesinin ifade edilmiş olduğuna yönelik yeterlilik algısına sahip olunması gibi hususların etkili olabileceği söylenebilir. Ayrıca konuya ilişkin zorunlu ya da seçmeli statüde derslerin, genel olarak daha üst öğrenim düzeyine (örn: yükseköğrenim) yönelik öğretim müfredatlarında yer almadığını ortaya koyan çeşitli araştırmalar da mevcuttur.

Bu noktada, çocukla doğrudan ilişkili mesleklerle yönelik fakülteler başta olmak üzere lisans öğretim programlarına, çocuk haklarına yönelik bilgi ve farkındalık oluşturucu yaklaşımların çok fazla yansımadağı görülmektedir. Bu noktada belirtilen durumun betimlenmesine yönelik olarak, incelenen araştırmaların bazılarında tespit edilen belirli bölümler aşağıda ifade edilmiştir:

“Tarihsel süreç içerisinde hayat bilgisi dersi öğretim programında meydana gelen değişiklikler neticesinde programda, çocuğun katılım hakkı çerçevesinde ele alınabilecek unsurların daha az yer bulduğu, programda büyük çapta, çocuğun okul ortamına, topluma ve aile ortamına katılımına ilişkin kazanımların yer almadığı belirlenmiştir (Öztürk, 2017; Dündar ve Hareket, 2016) ”.

“Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında çocuğun katılım hakkına ilişkin kazanımların sınırlı bir kapsamda kaldığı ve program kazanımlarının, çocuk hakları açısından diğer öğretim programlarına temel oluşturabilecek bir düzeye ulaştırılması gerektiği ifade edilmiştir (Dündar ve Hareket, 2016; Durgut, 2014) ”.

“Türkoğlu ve Gültekin Akduman (2013) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, çocuk hakları konularını içeren bir dersin, pek çok üniversitenin öğretim programında bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır”.

“Okul öncesi eğitimi müfredatında çocuğun korunma hakkına yeterince yer verilmediği, programın Çocuk Hakları Sözleşmesi ile uyumlu olmayan yönleri olduğu, çocuğun katılım hakkının önemi ve bu hakkın gözetilmesinin önemine ilişkin öğretmenlere yol gösterecek herhangi bir bilginin programda bulunmadığı, bu nedenle de programın öğretmenlerin çocuk hakları ile ilgili farkındalık düzeylerini arttıracak açıklamalar ve uygulama örnekleri açısından zenginleştirilmesine gerek olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır (Gürkan ve Koran, 2014; Batur Musaoğlu ve Haktanır, 2012) ”.

“Öğretim programlarında, çocuk hakları ile ilgili kazanım ve konuların dağılımında çocukların gelişim düzeylerinin asıl ölçüt olarak alınmadığı, çocuk hakları ile ilgili kazanımların ders içeriklerine dağılımlarının ise, tutarlı bir bilimsel yaklaşıma dayanmadığı, çocukların korunma haklarına, dernek kurma ve barışçıl bir şekilde toplanma özgürlüğüne ve istismardan korunma hakkı açısından yeterli olmadığı ve çocuk hakları eğitimine yönelik yaklaşımların programa genel olarak yansımadağı (Uçuş, 2009; Uluç, 2008) belirlenmiştir”.

3.6. Okul ve Sınıf Fiziki Koşullarının ve Kültürünün Çocuk Hakları Bağlamında Durumu

Çocuk haklarının gerek çocuklar tarafından gerçek yaşantılar yolu ile içselleştirilmesi gerekse de öğretmenlerin ve okul idarecilerinin bu konuda olumlu tutumlara sahip olmaları, ancak okul ve sınıf tasarımlarının ve kültürünün çocuk haklarına duyarlılığı ile desteklenip pekiştirilebilecektir. Bu bağlamda okulların ve sınıfların, fiziki koşullarının, sosyal ve sportif faaliyet alanlarının, sağlıklı beslenme ve sağlık hizmetlerinin ve öğrencilerin katılım haklarını etkin bir biçimde işletebilecekleri demokratik bir kültüre sahip olması gibi unsurlar açısından çocuk haklarına uygun bir tasarıma ve bu konuda duyarlılığı yansıtan bir kültüre sahip olmaları gerekmektedir. UNICEF bünyesinde başlatılan ve sonrasında da çeşitli bakanlıkların işbirliği ile yürütülen “Çocuk Dostu Okul” projesi çalışmaları, bu bağlamda dikkate alınması gereken bir yaklaşımın ürünüdür. Alanyazında ise, okul ve sınıf fiziki imkânlarının ve kültürünün çocuk hakları açısından incelendiği araştırmaların son derece sınırlı olduğu görülmüştür. İncelenen az sayıda araştırmada ise okulların fiziki koşullarının ve öğrencilere sunulan imkânların çocuk haklarına ve bu hakların kapsamlı olarak ortaya konulduğu Evrensel Sözleşme’ye uygunluk açısından istenen niteliklerde ve yeterliliklerde olmadıklarının belirlendiği görülmektedir.

Bu sonuçların ortaya çıkmış olmasındaki temel nedenler arasında, okul tasarımlarının, fiziki donanımlarının (gelişim hakkı doğrultusunda), sınıf içyapılarının ve okullarda öğrencilere sunulması gereken temel hizmetlerin (yeterli beslenme ve sağlık hizmetlerine erişim hakkı bağlamında) ortaya konulmasındaki temel yaklaşımların çocuk hakları ekseninden uzak olması olarak ifade edilebilir. Bu noktada belirtilen durumun betimlenmesine yönelik olarak, incelenen araştırmaların bazılarında tespit edilen belirli bölümler aşağıda ifade edilmiştir:

“Arslan Özdiñer ve Savaşer (2008), çocuk hakları açısından bakılarak okulda zorbalığının, çocukların fiziksel ve psikolojik sağlığını olumsuz etkileyen bir durum olduğu belirterek; ülkemizde etkin ve yaygın olarak başvurulmayan okul sağlığı hemşiresi uygulamasının yaygınlaştırılması ve okuldaki diğer çalışanlarla birlikte zorbalığı önleme programının uygulanmasında aktif çalışmaları gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Ayrıca suçtan uzak, barış dolu bir okul ortamının oluşturulmasında, insan hakları anlayışına bağlılığın esas alınması gerektiği vurgulanmıştır”.

“Gömlüksiz ve arkadaşları (2008) araştırmaları sonucunda, okul fiziki imkânlarının çocuk hakları açısından uygun olmadığı, öğrencilerin temiz, sağlıklı ve güvenli ortamlarda eğitim alma haklarının ihlal edildiği bulgusuna ulaşmışlardır”.

4. Sonuç ve Öneriler

Çalışma sonucunda, eğitim unsurlarının çocuk hakları açısından mevcut durumlarının (tutum, bilgi düzeyi, içerik unsurları vb.) geliştirilmesi ve/veya daha donanımlı hale getirilmesine yönelik bazı öneriler geliştirilmiştir. Bu öneriler, alanyazında incelenen araştırmalar ve bu çalışmanın tartışma bölümüne dayanak oluşturan görüşlerden hareketle ortaya konmuştur. Öneriler altı farklı başlık altında ifade edilmiştir:

4.1. Öğrencilerin Çocuk Hakları Konusundaki Bilgi, Farkındalık ve Tutum Durumlarına Yönelik Öneriler

Alanyazında incelenen araştırmaların büyük çoğunluğunda öğrencilerin (temel eğitim-yükseköğrenim), çocuk hakları konusunda yeterli bilgi, tutum ve farkındalığa sahip olmadıkları sonucunun ifade edildiği görülmektedir. Bu bağlamda;

- ❖ Her öğrenim düzeyine özgü olarak öğrencilere uygun araçlarla ve bu konuda uzman kişilerce nitelikli çocuk hakları eğitimleri verilebilir.
- ❖ Öğrencilere yönelik, farklı disiplinlerin çocuk hakları konusundaki yaklaşımlarının sergilendiği panel ve eğitim seminerleri düzenlenebilir.
- ❖ Her öğrenim düzeyine uygun olmak koşuluyla öğrencilerin, çocuk hakları ve bu hakların öğretimi konusunda bilgi ve beceri kazanmalarına yönelik proje çalışmaları gerçekleştirilebilir ve bunlara katılımları teşvik edilebilir.
- ❖ Çocuk hakları ile ilişkili faaliyetler yürüten merkezlere (resmî kurum ve kuruluşlar, dernekler, çocuk meclisleri, çocuk koruma dernekleri vb.) gezi ve ziyaretler gerçekleştirilebilir.
- ❖ Gelişim düzeylerine uygun olarak, farklı konu uzmanlarının ve teknik alan uzmanlarının ortak çalışmalarıyla tasarlanacak eğitsel animasyonlar ve çizgi film dizileri ile öğrencilerin kendi haklarına ilişkin bilgi düzeyleri ve farkındalık durumlarının geliştirilmesi sağlanabilir.

4.2. Öğretmenlerin ve Okul Yöneticilerinin Çocuk Hakları Konusundaki Bilgi, Farkındalık ve Tutum Durumlarına Yönelik Öneriler

Öğretmenlerin ve okul idarecilerinin, çocuk haklarına yönelik bilgi düzeylerinin ve farkındalık durumlarının yeterli olmadığı, okul yönetim politikalarının ve uyguladıkları disiplin yöntemlerinin çocuk haklarına uygun olmayan yönler barındırdığı ve çocuk haklarının öğretimine ilişkin yeterli isteğe, öğretim becerisine ve bu konuda gerekli akademik donanımına sahip olmadıklarının ortaya konduğu çok sayıda araştırmanın varlığı dikkat çekmektedir. Bu noktada;

- ❖ Okul idarecilerine ve öğretmenlere verilecek hizmet içi eğitim seminerlerinde, çocuk hakları konularına yer verilebilir.
- ❖ Okul idarecilerinin ve öğretmenlerin, okul ve sınıf içi davranışlarının, disiplin uygulamalarının ve okul yönetim politikalarının alan uzmanlarınca gözlemlendiği ve bu konuda geri bildirimlerin verildiği öz değerlendirme çalışmaları ve eylem planı uygulamaları gerçekleştirilebilir.
- ❖ Üniversitelerle kurulacak işbirliği ile çocuk hakları konusunda, okul idarecilerine ve öğretmenlere yönelik farkındalık kazandırıcı ve tutum geliştirici proje çalışmaları gerçekleştirilebilir.
- ❖ Okul idarecilerinin ve öğretmenlerin, okullarda çocuk hakları ekseninde yürüttükleri çalışmalar yetkililerce, düzenli periyotlarda izlenerek bu konuda yapılması gerekenlere ilişkin geri beslemelerde bulunulabilir.
- ❖ Okul idarecilerinin ve öğretmenlerin göreve atanma süreçlerinde, temel hukuk bilgisi ve çocuk hakları konusundaki farkındalık durumlarının tespit edilmesine ve bu konudaki şartların sağlanmasına yönelik bazı derecelendirme ölçütlerinin oluşturulmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirilebilir.

4.3. Ebeveynlerin Çocuk Hakları Konusundaki Bilgi, Farkındalık ve Tutum Durumlarına Yönelik Öneriler

Ebeveynlerin genel olarak çocuk hakları konusunda yeterli bilince sahip olmadıkları, çocuklara yönelik tutumlarının çocuk hakları felsefesine uygun olmayan yönler barındırdığı (kızma, bağırma, fiziksel şiddet uygulama, cezalandırma vb.) ve çocuklara haklarını öğretme ve bu konuda rol model olma noktasında ciddi eksikliklerinin bulunduğu tespitlerinin birçok araştırmada tartışıldığı görülmektedir. Bu bağlamda ebeveynlere (çocuğu okul çağında olan ve/veya olmayan);

- ❖ Çocuk hakları konusundaki bilgi ve farkındalık düzeylerinin geliştirilmesine yönelik olarak, okul-aile birliği ortak çalışmaları kapsamında okullarda seminerler düzenlenebilir.
- ❖ Halk eğitim merkezleri bünyesinde, çocuk hakları konusuna yönelik seminerler, konferanslar düzenlenebilir ve ebeveynlerin bunlara katılımlarını teşvik edici adımlar işe koşulabilir.
- ❖ İlgili bakanlıklar tarafından kurulacak uzman ekiplerle, çocuk hakları konusunda farkındalık kazandırıcı ev ziyaretleri programları işe koşulabilir.
- ❖ Konu uzmanları tarafından çocuk hakları ve bu hakların çocuklara nasıl öğretilebileceğine yönelik olarak bilgi ve beceri kazandırıcı proje çalışmaları tasarlanabilir.
- ❖ Yine ilgili bakanlıkların ortak çalışmaları neticesinde hazırlanacak olan görsel ve basılı materyallerle (kitapçık, dergi, broşür vb.) çocuk haklarını bilmeleri ve bu konuda önemli hususlara ilişkin farkındalık kazandırıcı yayımlara erişimleri desteklenebilir.

4.4. Ders Kitaplarında ve Çocuk Edebiyatı Ürünlerinde Çocuk Hakları ve Buna İlişkin Unsurlara Yer Verilme Durumlarına Yönelik Öneriler

Temel öğretim kaynaklarından bir tanesi olan ders ve çocuk kitapları, kuşkusuz çocuk haklarının öğretiminde de kullanılabilir önemli araçlardır. Alanyazında incelenen araştırmalarda ise ders kitaplarının çocuk hakları unsurlarını içerme noktasındaki sınırlılıklarına, çocuk kitaplarında çocuk haklarının dar bir kapsamda ele alındığına (korunma ve oyun gibi haklar ekseninde yoğunlaşma), hak eğitiminde çocuk kitaplarından etkin olarak yararlanılmadığına ve kitaplarda çocuk hakları konusunda olumsuz ifadeler ve olaylara yer verildiğine işaret eden bulgular yoğunluk göstermektedir. Ayrıca ifade edilmesi gereken bir diğer önemli husus, çocuk haklarının öğretilmesine yönelik farklı öğrenim düzeylerine uygun akademik nitelikli kitapların ve çocuk edebiyatı ürünlerinin son derece sınırlı olduğudur. Buradan hareketle;

- ❖ Ders kitaplarında çocuk hakları ile ilişkilendirilebilecek konuların içerikleri bu kapsamda zenginleştirilebilir. (Örneğin farklı ülkelerde yaşayan insanların/çocukların yaşam biçimlerinin ele alındığı bir ünite, yaşama hakkı, yeni arkadaşlar edinme hakkı, ayrımcılıktan korunma vb. gibi çocuk hakları konuları öğretilir)
- ❖ Ders kitabı ve çocuk kitaplarında, çocuk hakları felsefesi ile bağdaşmayan unsurların önüne geçilebilmesi amacıyla bu konuda uzman kişiler ile işbirliği içinde çalışmalar yürütülebilir.
- ❖ Çocuk haklarının öğretime yönelik olarak, her yaş grubuna ve gelişim özelliğine özgü çocuk kitaplarının oluşturulması yönünde çalışmalar yürütülebilir, sağlanacak desteklerle bu konudaki çalışmaların önü açılabilir.
- ❖ Çocuk hakları eğitiminde edebî ürünlerin kullanımına yönelik öğretim becerilerinin yetişkinlere (öğretmenlere, üniversite öğrencilerine, velilere vb.) kazandırılması sağlanabilir. Bu kapsamda eğitim seminerleri ve proje çalışmaları gerçekleştirilebilir.
- ❖ Çocuk hakları eğitiminde çocuk kitaplarının kullanıldığı, çocukların bu yaklaşımla kendi haklarını ne derece etkili öğrenebildiklerini ve bu hakları içselleştirebildiklerini ortaya koymaya yönelik örnek proje çalışmaları gerçekleştirilebilir.
- ❖ Ders kitaplarında ve çocuk kitaplarında çok sayıda çocuk hakkına yer verilebilmesine yönelik uzmanlarca yazın oluşturma çalışmaları gerçekleştirilebilir.

4.5. Öğretim Programlarında Çocuk Haklarına Yer Verilme Durumu

Öğretim programlarında çocuk hakları konusuna yeterli şekilde yer verilmesi, bu konuda gerek ders kitabı içeriklerini gerekse de öğretim süreçlerini doğrudan etkileyecektir. Alanyazında ise öğretim programlarının, çocuk haklarına yer verilme durumu açısından ele alındığı ve bu konuda programların geliştirilmeye ihtiyaçları olduğunu ortaya koyan çalışmaların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu noktada;

- ❖ Öğretim programlarında (her öğrenim düzeyine özgü), çocuk hakları konularına yönelik olacak kazanımlar artırılabilir.
- ❖ Öğretim programları içerisinde yer alan beceriler, yetkinlikler gibi alanlarda, öğrencilerin (çocukların) hak bilinci, hakların aktif kullanımı ve haklara duyarlılık içeriklerine yer verilebilir.
- ❖ Öğretim programlarında yer alan belirli günler ve haftalar bölümlerinde, çocuk hakları felsefesine uygun çalışmalara yer verilebilir. (Örneğin, yerli malı haftasında farklı kültürlerden de çocukların yöresel yemeklerini tanıtmalarına imkân tanıyacak bir yaklaşımla, çocukların dostluk ve evrensel kardeşlik ruhuyla yetişme haklarının vurgulanabilmesi mümkündür.

4.6. Okul ve Sınıf Fiziki Koşullarının ve Kültürünün Çocuk Hakları Bağlamındaki Durumlarına Yönelik Öneriler

Çocuk haklarına ilişkin farkındalığın kazandırılmasında, bu hakların gerçek yaşam deneyimleri ile deneyimlenmesinde ve bu yolla içselleştirilebilmesinde okul ve sınıf fiziki imkânlarının ve kültürünün önemi büyüktür. Sahip olunan haklara uygun olmayan bir fiziki imkân içerisinde ve hakların gözetilmediği, bireyler tarafından da yeterli bilinçle kullanılmadığı bir yaşam kültüründe, belirli farkındalıkların kazanılması çok mümkün olmayacaktır. Alanyazında okul ve sınıf fiziki koşullarının ve kültürünün çocuk hakları açısından ele alındığı araştırmaların son derece sınırlı kaldığı görülmektedir. Ulaşılan araştırmalarda ise okul ve sınıf fiziki koşullarının, öğrencilere sunulan imkânların, okul kültürlerinin ve sınıf iklimlerinin büyük oranda çocuk haklarına ve bu hakların kapsamlı olarak ortaya konulduğu Evrensel Sözleşme 'ye uygunluk açısından istenen niteliklerde ve yeterliliklerde olmadıklarının ifade edildiği görülmektedir. Bu bağlamda;

- ❖ Okul fiziki imkânlarının, öğrencilere sunulan olanakların, okul kültürü ve sınıf ikliminin çocuk hakları felsefesinin ve ulusal ve uluslararası hukukta taahhüt edilen şartların gereklerine uygunluğunun inceleneceği araştırmalara yoğunlaşılabilir.

- ❖ Okulların ve sınıfların, *çocuk dostu okullar* yaklaşımının ortaya koyduğu perspektifler ekseninde incelendiği geniş saha çalışmaları yapılabilir. Bu sayede, çocuk hakları felsefesinin okullarda ve sınıflarda tam anlamıyla hâkim olmasına yönelik yapıcı tespitler ve öneriler ortaya konabilir.
- ❖ Okul idarecilerinin ve öğretmenlerin, Çocuk Hakları Evrensel Sözleşmesi’nde yer alan çocuk haklarına ilişkin farkındalık kazanmaları sağlanabilir ve bu doğrultuda okullara ve sınıflara farkındalığı yansıtmak üzere uygulamalar hakkında bilinçlendirilebilirler. Örneğin okul idarecileri ve öğretmenler, çocuğun katılım hakkı^{**} bağlamında okul/sınıf içi karar alma süreçlerine öğrencilerin katılımlarını sağlamak amacıyla karar sandıkları uygulamasına teşvik edilebilir.

Kaynakça

- Akman, B. & Ertürk, G. (2011). *Okul öncesi öğretmenlerinin çocuk haklarına ilişkin bilgi düzeylerinin ve okul öncesi çocuk haklarının öğretilmesine ilişkin görüşlerinin incelenmesi*. 1. Türkiye Çocuk Hakları Kongresi, Sözlü Bildiri.
- Batur Musaoğlu, E. & Haktanır, G. (2012). Investigation of MONE preschool program for 36-72 months old children (2006) according to children rights. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 12(4), 3285-3305.
- Bayram, S., Bulduk, S. & Çavuş, Z. S. (2017). “Çocuk Hakları” Temalı Çocuk Resimleri Üzerine Bir İnceleme. Uluslararası Çocuk Hakları Kongresi’nde sunulan tam metin bildiri. Düzce.
- Berg, L. B. (1998). *Qualitative research methods for the social sciences* (Third Edition). Boston: Allyn & Bacon.
- Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (1989). Çocuk Haklarına Dair Evrensel Sözleşme. www.unicef.org/ sitesinden erişilmiştir.
- Buğday, G. & Küçüköğlü, A. (2017). 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Ders Kitabının çocuk katılım hakkı ilkelerine göre incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 2(2), 61-81.
- Calaprice, A. (2016). Benim sözlerimle dünya (Albert Einstein). Karakaş, O. (çev.). İstanbul: Alfa Basım
- Coşkun Keskin, S & Keskin, Y. (2008). İlköğretim 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin haklarını bilme düzeylerinin araştırılması. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (16), 108-121.
- Çakırer Özservet, Y. (2015). *Çocuk Dostu Belediyecilik*. TBB İller ve Bölgeler Dergisi, 802(1), sf 38-43.
- Demirezen, S., Altıkulaç, A. & Akhan, N. E. (2013). “Children’s Rights” according to primary school students. *International Journal of Educational Researchers*, 4(1), 38-52.
- Deniz, Ü. & Gözütok, A. (2017). *İstismardan Korunma Temalı Öykü Kitaplarının İncelenmesi*. Uluslararası Çocuk Hakları Kongresi’nde sunulan tam metin bildiri. Düzce.
- Dinç, B. (2015). Okulöncesi eğitim kurumuna devam eden çocukların ebeveynlerinin çocuk hakları eğitimi konusundaki görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 7-25.
- Durgut, A. (2014). 2005 Sosyal bilgiler dersi öğretim programlarının çocuk hakları açısından incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.
- Dündar, H. & Hareket, E. (2016). Türkiye’de ilköğretim hayat bilgisi ve sosyal bilgiler dersi öğretim programlarının çocuk hakları açısından incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 85-103.
- Ergen, M. K. (2017). *Okul müdürlerinin bayrak törenlerinde yaptıkları konuşmaların çocuk hakları açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Sabahattin Zaim Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi Ortak Yüksek Lisans Programı, İstanbul.
- Ersoy, A. F. (2011). İlköğretim öğrencilerinin çocuk haklarına ilişkin algıları. *Elementary Education Online*, 10(1), 20-39.
- Ersoy, A. F. (2012). Vatandaşlık eğitiminde ihmal edilen bir alan: Evde ve okulda çocuk haklarının eğitimi. *International Online Journal of Educational Sciences*, 4(2), 359-376.
- Gurbetoğlu, A. (2007). İkinci meşrutiyet dönemi çocuk dergilerinde çocukluk anlayışı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 40(2), 63-92.
- Gürkan, T. & Koran, N. (2014). 36-72 aylık çocuklar için okul öncesi eğitim programının çocuğun katılım hakkına yer verme durumu açısından incelenmesi. *Journal of Teacher Education and Educators*, 3(2), 203-226.
- Hareket, E. & Yel, S. (2017). Which perceptions do we have related to our rights as child? Child rights from the perspective of primary school students. *Journal of Education and Learning*, 6(3), 340-349.
- Karaman Kepenekçi, Y. (1999). İnsan hakları eğitiminde okul ve sınıf havasının rolü. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*. (19), 353-361.
- Karaman Kepenekçi, Y. & Aslan, C. (2011). Okul öncesi döneme seslenen kitaplarda çocuk hakları. *Eğitim, araştırma ve inceleme dizisi-I*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi.

^{**} 1989 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen Çocuk Hakları Evrensel Sözleşmesi’nde, dört temel çocuk hakkından bir tanesi olarak belirtilmiştir.

- Kaya, S. Ö. (2011). *Öğretmen adaylarının çocuk hakları ile ilgili görüşleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Kaymak Özmen, S., Öcal, T. & Özmen, A. (2012). The effect of children's rights training on primary school students' utilisation and knowledge level about children's rights' *education 3-13: International Journal of Primary, Elementary and Early Years Education*, 4(2), 138-153.
- Kent Kükürtü, S. (2011). *5-6 yaş çocuklarının ailelerinin ve öğretmenlerinin kullandıkları disiplin yöntemlerinin çocuk hakları ile ilişkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kızılırmak, K. & Ersoy, Ö. (2015). İlkokul Birinci Sınıf Devam Eden Çocukların Annelerinin Çocuk Haklarına Yönelik Tutumlarının İncelenmesi (Ankara Örneklemi). *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 1(2), 523-541.
- Kop, Y. & Tuncel, G. (2010). Children's Rights perceptions of social studies teachers. *Journal of Theory and Practice in Education*, 6(1), 106-124.
- Krishnamurti, J. (2012). Eğitim ve yaşamın anlamı. Açıkgöz, A. (çev.). İstanbul: Omega Yayınları
- Küçük Biçer, B., Özcebe, H., Güçüz Doğan, B., Haznedaroğlu, D. & Bertan, M. (2016). Üniversite öğrencileri çocuk haklarını ne kadar biliyor? *Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 3, 186-193.
- Leblebici, H. & Çeliköz, N. (2017). Öğretmen adaylarının çocuk haklarına yönelik tutumları. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 307-318
- Merey, Z. (2012): Türkiye ve ABD'deki ilköğretim okullarında çocukların katılım haklarına yer verilme düzeyinin karşılaştırılması. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 2(2), 95-119.
- Merriam, S. B. (2015). Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber. Turan, S. (Çev. Ed.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Nayır, F. & Karaman Kepenekçi, Y. (2011). İlköğretim Türkçe ders kitaplarında çocukların katılım hakları. *Elementary Education Online*, 10(1), 160-168.
- Ordu, A., Çobanoğlu, F. & Ayvaz-Tuncel, Z. (2017). Öğretmen gözüyle çocuk dostu okul. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*: 20(38), 79-95.
- Özdiñer, S. A. & Savaşer, S. (2008). İnsan hakları ve çocuk hakları bağlamında okulda zorbalık. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 16(61), 65-70.
- Öztürk, A. (2017). Türkiye'de Hayat Bilgisi Dersi öğretim programlarında çocukların katılım hakkı: tarihsel bir analiz. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 864-890.
- Öztürk, A. & Doğanay, A. (2017). Çocuk hakları temelli okul ölçeğinin geliştirilmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 41-58.
- Palmer, S. (2017). Zehirlenen çocukluk. Aksoy, Ö. Ç. (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları
- Patton, M. Q. (2014). Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri. Bütün, M & Demir, S. B. (Çev. Ed.). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Polat, O. (2008). Türkiye'de çocuk haklarının durumu, *Toplum ve Demokrasi*, 2 (2), s. 149-157.
- Robson, C. (2015). Bilimsel araştırma yöntemleri (Ş. Çınkır, & N. Demirkasımoğlu, Eds.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Seyhan, G. B. & Cansever, B. A. (2017). Öğretmen adaylarının "çocuk hakları" na ilişkin algılarının materyal tasarımları ve görüşleri çerçevesinde incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(41), 98-119.
- Şahin, S. & Polat, O. (2012). Türkiye'de ve Dünyada' ki gelişmiş ülkelerde çocuk katılım hakkı algısının ve uygulamalarının karşılaştırılması. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 275-282
- Turan, S. (2011). *Masalların çocuk hakları bağlamında çözümlenmesi ("her güne bir masal" adlı kitap üzerine bir inceleme)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Türkoğlu, D. & Gültekin Akduman, G. (2013). Üniversitelerin okul öncesi eğitimi programlarında "çocuk hakları" dersi ve öğrenci görüşlerinin incelenmesi. *Uluslararası Aile Çocuk ve Eğitim Dergisi*, 1(2), 56-68.
- Türkyılmaz, M., & Kuş, Z. (2014). İlköğretim yüz temel eserde çocuk hakları. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 39-63.
- Uçuş, Ş. (2009). *Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin ilköğretim programlarındaki yeri ve sözleşme'ye yönelik öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin görüşleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uçuş, Ş. (2016). Exploring children's perceptions and metaphors on children's rights. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 811-833.
- Uluç, F. (2008). *İlköğretim programlarında çocuk hakları*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ulutaş, B. (2015). Doküman Analizi. *Nitel araştırma yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları*. Seggi, F.N. & Bayyurt, Y. (ed.), Ankara: Anı Yayıncılık, 279-297.
- Yaralı, K. T. & Güngör Aytar, F. A. (2017). Okul öncesi sınıflarında çocuğun katılım hakkının çocukların ve öğretmenlerin görüşlerine göre incelenmesi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 29-47.

Yeşilkayalı, E. & Yıldız Demirtaş, V. (2016). İlköğretim öğrencilerinin ebeveynlerinin çocuk haklarına yönelik tutumları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(13), 119-140.